

HOSPODÁRSKA STRATÉGIA SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Peter Staněk

prof. Ing. Peter Staněk, CSc.

Ekonomický ústav - Slovenská akadémia vied

Súčasne môžeme dnes konštatovať, že hospodárska stratégia na dlhšie obdobie musí byť výsledkom pôsobenia viacerých faktorov, ktoré majú však časovo odlišný priebeh. Ide nielen o celkové geopolitické prerozdelenie pozícií na planéte, problém imigrácie, problém nestability na Blízkom východe, ale je to aj rad problémov, ktoré sa týkajú zmien v prírodnom prostredí a problémov, ktoré sa týkajú impaktu technológií na budúce fungovanie spoločnosti a ekonomiky, a je to aj celkové prestavenie spoločnosti z hľadiska vzťahu na vnútorné pnutia ako je príjmová polarizácia, ako je celkové prerozdeľovanie bohatstva vnútri spoločnosti, a ako je celkové formulovanie spoločenskej spotreby a spotreby práce. Všetky tieto skutočnosti pôsobia jednak v koncentrovanej podobe, jednak vytvárajú sériu tlakov, ktoré sa môžu kumulovať a môžu vytvárať aj zásadný stret problémov.

Pozrime sa na problémy migrácie. Je zrejmé, že prúd imigrantov, pokiaľ aj ustúpi, bude len cez zimné obdobie, vzhľadom na klimatické problémy. Imigranti budú tak či tak sa snažiť preniknúť do Európy. Bohužiaľ, veľká časť imigrantov je buď nekvalifikovaná, alebo nízko kvalifikovaná, bez jazykového vybavenia a mnohokrát aj vo väzbe na rodinu. Bude to teda znamenať sériu dlhodobých nákladov, ktoré treba vynaložiť na to, aby sa nielen adaptovali na spoločnosť. Bohužiaľ, tu musíme konštatovať, že podľa skúseností z Francúzska, alebo z Nemecka iba malá časť imigrantov sa reálne adaptuje na väčšinovú spoločnosť. Ale v každom prípade, školenie jazykové, školenie profesijné, poskytnutie ubytovania, poskytnutie sociálnych dávok, poskytnutie prostriedkov pre ošetrovanie bude znamenať trvalú záťaž národných rozpočtov. Niektorí budú argumentovať, že aj po možnom prijatí kvót ide o menšie počty. V skutočnosti, problém je v tom, že ide o kontinuálny proces prerozdeľovania a malé počty na začiatku môžu byť postupne transformované do veľkých počtov. V prípade Slovenska možno hovoriť o 40 až 50 tisíc migrantoch, ale aj znova, to znamená len tých, ktorých sme prijali v rámci procesu. Podľa smerníc OSN budeme musieť prijať aj členov ich rodiny. To znamená, ten celkový počet prijatých imigrantov môže byť v konečnom dôsledku podstatne väčší. Ak zoberieme do úvahy len otázku jazykového školenia a určitej profesionálnej prípravy, musíme hovoriť o adaptačnom procese v dĺžke niekoľkých rokov. Znova to znamená

poskytovať v tomto prechodnom období prostriedky na bývanie, stravu, ošatenie, lekársku starostlivosť atď. V každom prípade to bude v čase, kedy samotné Slovensko má rad vnútorných rozporov, vysokú nezamestnanosť, regióny s problematickou sociálnou štruktúrou, a v konečnom dôsledku nezvládlo ani integráciu rómskej populácie. K tomu pristúpi aj zvýšený tlak na prostriedky štátneho rozpočtu. Je zrejmé, že aj pokiaľ by sa naplňala smernica, alebo snaha Európskej únie o poskytnutie dotačných mechanizmov vo výške 6 tisíc eur na rok na 1 imigranta, výpočty ukazujú, že to vydrží iba na niekoľko mesiacov. Ostatnú časť pobytového roka budú musieť hradiť štáty zo svojich rozpočtov, a to v situácii, v ktorej domáce obyvatelstvo musí uťahovať opasky, a zároveň musíme realizovať procesy fiškálne úspornej konsolidácie, smerujúce k obmedzeniu výdavkov. Toto nevyhnutne povedie k navýšeniu výdavkov rozpočtov jednotlivých krajín a zároveň bude zásadným spôsobom otvoreným biankošekom, keďže bude treba predpokladať neustály nárast výdavkov na imigrantov.

Pridajme k tomu aj ďalšie skutočnosti, ktoré súvisia s možnými výdavkami napríklad na otázku posilnenia vonkajších schengenských hraníc, uskutočnenie vojenských operácií na stabilizáciu situácie v Sýrii, na Blízkom východe atď., ale aj ďalšiu angažovanosť Európskej únie, ktorá bude musieť byť reálne realizovaná, napríklad vo vzťahu k Iraku, alebo k Líbyi, či prípadne k Islamskému štátu.

V každom prípade sme svedkami postupného zvyšovania výdavkov na obranné systémy, zbrojné zabezpečenie, a k tomu aj pridajme nárast výdavkov na imigrantov. Zatiaľ, aj keď sa uskutočnili niektoré výpočty vo Veľkej Británii, alebo v Spojených štátoch, podľa ktorých rozsah výberu príjmov a daní z toho, čo zarobia imigranti vo vzťahu k dávkam vykazuje plusovú hodnotu, tieto výpočty musíme považovať skôr za fiktívne. V každom prípade, rozsah výdavkov na riešenie imigračnej vlny bude pomerne značný. Koniec koncov, aj Maďarsko samotné upozorňuje na výrazný nárast výdavkov napríklad na budovanie plotov, bezpečnostných systémov, systémov ostrahy vonkajších hraníc atď. V každom prípade pôjde o kumuláciu viacerých tokov výdavkov, ktoré budú výrazným spôsobom delimitované na národné rozpočty v rámci Európskej únie, a to v situácii, v ktorej všetky rozpočty sú v deficitoch, všade dochádza k procesu fiškálnej konsolidácie, ktorej výsledkom je oslabovanie sociálnej politiky, vyššie zdaňovanie, a v konečnom dôsledku aj vyššia spoluúčasť občana napríklad vo väzbe na zdravotníctvo atď. Okrem toho, môže sa vyskytnúť aj situácia, v ktorej niektoré krajiny, ktoré sú hlavnými prijímateľmi, napríklad Nemecko, alebo Švédsko, budú žiadať od ostatných krajín kompenzáciu nákladov za prijatie týchto imigrantov. Pravdepodobne dôjde k dileme, pri ktorej ostatné krajiny, ktoré sú len tranzitnými krajinami, by mali prispieť na náklady adaptácie týchto imigrantov v takzvaných vysnených krajinách, teda

v krajinách Škandinávie, Nemecku, alebo Veľkej Británii. To sa, koniec koncov, môže premietnuť aj priamo do diskusií o povinných kompenzáciách a v prípade referenda o členstve v Európskej únii môže vo Veľkej Británii zohrať jeden z kľúčových momentov.

Tieto skutočnosti môžu mať zásadný vplyv na celkové smerovanie Európskej únie a jej výdavkov, nehovoriac o tom, že pravdepodobne bude musieť dôjsť k výraznému zvýšeniu výdavkov na ochranu vonkajších schengenských hraníc, ak nedôjde znova k obnoveniu vnútorných schengenských hraníc v rámci Európskej únie.

S tým ale súvisí aj ďalší významný problém. Väčšina z týchto imigrantov je nízkokvalifikovaná, alebo nekvalifikovaná, bez jazykových znalostí. Kľúčovou otázkou sa stane vytvorenie pracovných podmienok pre ich zamestnávanie. Toto je v diametrálnom rozpore oproti tomu, čoho sme svedkami vo vývoji na trhu práce. Stále výraznejšie vystupuje do popredia otázka nových špičkových technológií, robotizácie, automatizácie, použitia technológií Cad Cam a Sim, ale čo je veľmi dôležité, rozhodnutie stratégie Industry 40. Táto stratégia predpokladá nasadenie kompletných automatických a informačných systémov, ktoré radikálnym spôsobom znížia celkovú potrebu práce v industriálnej sfére. Je zrejmé, že dôsledné rozvinutie tejto stratégie môže v samotnom Nemecku viesť k zániku miliónov pracovných miest. Zatiaľ argumenty toho typu, že sa vždy vytvorili nové pracovné miesta, na ktoré bolo možné umiestniť uvoľnených pracovníkov nezodpovedajú realite. Procesy reprodukcie pracovných miest ukazujú na jednej strane možný vznik nových pracovných miest v oblasti služieb, v oblasti obchodných reťazcov a pod., avšak, vo väčšine prípadov ide o miesta menej kvalifikované a s podstatne nižším mzdovým ocenením. To, v každom prípade, bude znamenať veľmi výrazný dopad na celkovú úroveň príjmov a prehĺbenie polarizácie spoločnosti. Predstavme si, že v tejto situácii bude pokračovať dôsledné použitie nových robotizovaných systémov tak, ako avizujú jednotlivé automobilky fungujúce na Slovensku. V každom prípade trend Volkswagenu, kde nový produkčný systém bude potrebovať namiesto 1100 ľudí, iba 300 ľudí môžeme chápať ako celkovú prognózu do budúcnosti. Tvrdenie, že uvoľnení pracovníci nájdu zamestnanie v rozriedených obslužných činnostiach, bohužiaľ, nie je reálne. Okrem toho, stojíme na prahu ďalšej zásadnej zmeny, kde použitie systému 3D tlače a rozvinutia kompozitných materiálov umožní vyrábať akúkoľvek individualizovanú produkciu bez zložitého systému subkontraktorských reťazcov. V súčasnosti Slovensko, a to osobitne vo väzbe na automobilový priemysel, je charakteristické vytvorením subkontraktorských reťazcov, ktorí zabezpečujú produkčné, logistické a ostatné služby pre finalizujúce fabriky. Vidíme to najlepšie na príklade troch automobiliek, ktoré už na Slovensku existujú. Znamená to, že kým vo vlastnej montážnej fabrike je celovo zamestnanosť na úrovni 10 až 15-tisíc,

v obslužných systémoch pracuje ďalších 15 až 20-tisíc pracovníkov. Problém ale je, že pokiaľ by došlo k masovému rozšíreniu technológií 3D, celková zložitá subkontrakčná sústava sa rozpadne. Bude možné vytvárať individualizovanú produkčnú službu, ktorá bude priamo cieľená na potreby konkrétneho zákazníka. Ukazuje sa, a to potvrdzujú aj analýzy McKinsey a ďalšie, že rozhodujúcim faktorom konkurencieschopnosti sa nestáva samotná inovácia, ale sa stáva miera komunikácie so zákazníkom. Zistenie jeho predstáv, očakávaní o funkčnosti výrobku a služieb s ním spojených sa stáva rozhodujúcim štrukturálnym predstihom pred ostatnými konkurenčnými firmami. To ale znamená, že takto štruktúrované zisťovanie môže pohltiť časť pracovníkov, ktorí boli uvoľnení z vlastnej montáže a výroby, avšak predstavuje iba pomerne malú časť náhrady pracovných miest. Ostatné službové systémy v oblasti obchodu, dopravy a tak ďalej, podľa skúseností aj z vyspelých ďalších krajín, jasne ukazujú dosiahnutie vrcholu saturácie. V tomto slova zmysle uvoľňovanie menej kvalifikovaných pracovníkov povedie k výraznému zvýšeniu opätovnej štrukturálnej nezamestnanosti, a v konečnom dôsledku pre týchto menej kvalifikovaných bude veľmi problematické vytvoriť nové pracovné miesta. Dajme k tejto situácii aj príchod desiatok tisíc migrantov, ktorí, v podstate, podľa tvrdení niektorých autorov, by mohli realizovať práce, na ktoré miestni obyvatelia už nemajú chuť. Na druhej strane by malo ísť o menej kvalifikované práce a pod., avšak, logickým záverom týchto úvah je, že aj keby došlo k takejto substitúcii domácej pracovnej sily s migrantmi, ide spravidla o veľmi nízko platené pracovné miesta, ktoré rozhodne nebudú plniť očakávania ekonomických výnosov, ktoré majú imigranti, ktorí prichádzajú do Európy. Vidíme to najlepšie na skutočnosti, že posledných 15 – 17 rokov vo vyspelých krajinách dochádza fakticky k stagnácii miezd. A táto stagnácia miezd je však vnútorne rozčlenená na veľkú časť miezd, ktoré vznikli ako nové miesta, avšak majú nižšie pracovné a mzdové ocenenie a malej skupiny vyšších profesionálne dobre zaplatených pracovných miest v oblasti IT technológií, alebo špičkových prierezových technológií, ktoré sú síce perfektne zaplatené, avšak na celkovom priemere vývoja príjmov pracujúcej populácie nepredstavujú zásadný problém. Z tohto hľadiska je teda zrejmé, že dôjde ku konfrontácii medzi troma procesmi:

1. neschopnosťou vyriešiť plnú zamestnanosť v podmienkach dnešného domáceho obyvateľstva;
2. vplyvom technologických procesov bude stále výraznejšie sa meniť štruktúra potreby práce v spoločnosti, ale aj pokiaľ by došlo k určitému obnovovaniu novej potreby práce, spravidla pôjde o potrebu práce, na ktorú migranti ani po niekoľkých rokoch štúdia nebudú mať;

3. prítom, potreba skutočne menej kvalifikovanej práce sa bude radikálnym spôsobom znižovať.

Ak v 80. rokoch úvahy o robotickej revolúcii boli charakteristické tým, že roboty znížia potrebu málokvalifikovanej práce, odstránia prácu fyzicky namáhavú alebo opakujúcu sa, a potom sa tento proces neuskutočnil, lebo došlo k selektívnemu nasadzovaniu robotizovaných pracovísk, v súčasnosti sme svedkami ako keby návratu ku stratégii globálnejšieho nasadzovania špičkových technológií prepojených pomocou internetu a ostatných informačných technológií, čo v konečnom dôsledku povedie k zásadným zmenám celkovej potreby dnešnej práce a budúcej práce a, bohužiaľ, pre málokvalifikovaných, presne v duchu pôvodných úvah, zostane stále menší a menší priestor. Na druhej strane títo málokvalifikovaní budú logicky, dostávať iba malé príjmy, a to v konečnom dôsledku opätovne prehĺbi príjmovú polarizáciu v spoločnosti v súčasnosti a radikálnym spôsobom prehĺbi celkový rozsah chudoby vo väzbe na budúce dôchodky nízkokvalifikovaných pracovníkov. Nezmení to ani funkcia II. piliera, pretože v každom prípade, pokiaľ bude väčšina pracovníkov dostávať relatívne nízke príjmy, ich odvody do I. aj II. piliera budú veľmi nízke, a to znamená, že v priebehu 20 – 30 rokov budú mať aj rovnako nízke dôchodky.

Jedinou cestou, ktorá by mohla túto skutočnosť zásadným spôsobom ovplyvniť je zmena prerozdelenia vnútri spoločnosti a vytvorenie určitých kompenzačných mechanizmov na dosiahnutie určitej výšky príjmu. Niečo podobné ako švajčiarsky experiment s celkovým poskytnutím prostriedkov bez ohľadu na to, či niekto pracuje, alebo nie. V takomto prípade by sme nehovorili o minimálnej mzde, ktorá umožňuje ledva prežitie, ale hovorili by sme o výške príjmov medzi minimálnou mzdou a priemernou mzdou. Samozrejme, je tu psychologický argument, že túto mzdu by dostávali aj tí, ktorí nepracujú. Otázkou však je, či je nutné vytvoriť systém, ktorý bude generovať domácu spotrebu a zároveň bude znižovať závislosť na exporte krajiny.

V tejto oblasti sa prejavuje zásadná dichotómia, ktorá sa stane pre Slovensko jedným z kľúčových problémov. V súčasnosti rozhodujúcu časť exportu tvorí produkcia transnacionálnych zahraničných firiem, kde až 95 % vyrobenej produkcie ide na export. Na druhej strane, sú to prevažne slovenské domáce firmy, ktoré nemajú zatiaľ výraznejšie úspešné šance, až na výnimky, preniknúť na zahraničné trhy a sú závislé od domácej spotreby. Domáca spotreba sa má stať jedným z významných dlhodobých hýbateľov ekonomického rastu na Slovensku. Avšak, domáca spotreba musí vychádzať z reálnych príjmov a zvyšovania príjmov a bohatstva väčšiny populácie. Pokiaľ v súčasnosti hovoríme, že domáca spotreba je druhým kľúčovým faktorom ekonomického rastu Slovenska, treba povedať, že to je za cenu nie rastu príj-

mov, ale rastu úverov a dlhovej záťažnosti slovenskej populácie. Konštatovanie Eurostatu, že Slovensko sa stáva krajinou s najrýchlejšie sa zadlžujúcim obyvateľstvom je prvou výraznou odpoveďou. Druhou odpoveďou je skutočnosť, že prevažná väčšina populácie žije z priemerného platu od výplaty k výplate, to znamená sklon k úsporám nie je minimálny preto, že je nedôvera k úsporám a nízkemu zhodnoteniu úspor nízkymi úrokovými sadzbami, ale je predovšetkým pre nízku úroveň skutočných príjmov. Skutočnosť, že úrokové sadzby sa dnes pohybujú takmer na nule, a že ukladanie úspor do bánk je dneska vlastne minimálne výnosné je jedným aspektom. Druhým aspektom – celkové použitie úspor v oblasti napríklad kapitálových investičných procesov – ukazuje takisto nízku mieru zhodnotenia. A v tomto slova zmysle skôr súčasný ekonomický stav, ale, bohužiaľ, to platí aj pre budúcnosť, navodzuje situáciu v ktorej sklon k úsporám je v podstate minimálny. Naopak, prevláda sklon k rýchlym spotrebám, ale keďže úspory a príjmy sú nízke, tak dochádza k navyšovaniu dlhovej záťaže. Už v súčasnosti je zadlženosť slovenského obyvateľstva na úrovni 38 % z HDP a je veľmi reálny predpoklad, že v priebehu niekoľkých rokov dosiahne úroveň 50 %. To znamená, začne sa približovať zadlženosti obyvateľstva vo vyspelých krajinách ako je Nemecko, Francúzsko a tak ďalej, kde sa pohybuje v pásme od 68 do 100 % HDP.

Táto skutočnosť ale znamená, že dlhodobý proces spoliehania sa na nárast domácej spotreby spotrebou obyvateľstva je neudržateľný. Minimálne v strednodobom horizonte. Na druhej strane, druhý faktor rozvoja Slovenska je využitie európskych fondov a čerpanie európskych zdrojov hlavne v oblasti hlavne v oblasti infraštruktúrnych stavieb. Na jednej strane to konečne umožnilo vymanenie sa stavebníctva zo stagnácie. Takisto umožnilo to výrazné obnovenie potreby práce v stavebníctve. Avšak, na strane druhej, väčšina stavebných projektov je závislá na získavaní prostriedkov z Európskej únie. Predstavme si situáciu, v ktorej Európska únia samotná je zadlžená viac ako 90 miliardovým deficitom pre fiškálne obdobie 2014 – 2020, zároveň je tu veľmi silný tlak Európskeho parlamentu na zníženie deficitu európskeho rozpočtu, väčšina krajín nie je ochotná platiť do európskeho rozpočtu viac ako 1 % z HDP, čím sa bude len prehĺbovať vnútorná deficitnosť rozpočtov, a zároveň, nárast imigračnej vlny v miliónoch ľudí bude znamenať aj výrazné zasiahnutie európskych zdrojov, to znamená obmedzenie európskych fondov, a na druhej strane bude znamenať výrazné zvýšenie tlaku na výdavky samotných členských krajín. Možno očakávať, že toto dvojité zvýšenie tlaku už sa rozvinie v priebehu roku 2016. Bude to znamenať na jednej strane nie obmedzenie, ale stvrdenie podmienok pre čerpanie eurofondov, čo môže výrazným spôsobom znova destabilizovať situáciu slovenského stavebníctva, na strane druhej bude požadovať výrazné zvýšenie účasti zdrojov rozpočtu a slovenského rozpočtu pri financovaní nielen krízy migračnej, ale

aj pri financovaní vlastného rozvoja. Predpokladáme, že toto by všetko mohlo zásadným spôsobom začať ovplyvňovať fiškálnu situáciu už v priebehu roka 2016.

Toto všetko vytvára ďalší zásadný problém. Už dnes sme svedkami skutočnosti, že zavádzanie robotizovaných technológií, a pokiaľ dôjde podľa nemeckých plánov k zavedeniu stratégie internetu vecí a Industry 40, možno očakávať v relatívne krátkej dobe pomerne zvýšenie tlaku v troch smeroch:

1. je to prehodnotenie celého systému subkontraktingu, offshoringu a outsourcingu;
2. celkové zníženie potreby práce možnože o 20 – 30 %;
3. bude to znamenať zásadnú zmenu v oblasti vzťahu a komunikácie so zákazníkom.

Problém ale je, že komunikácia so zákazníkmi, vzhľadom na exportný charakter vyrábanej produkcie, sa bude diať priamo cez transnacionálne firmy a ich informačné systémy mimo slovenského teritória a Slovensku naďalej zostane iba úloha výrobcu a producenta lacných výrobkov. V podstate sa Slovensko stáva stále výraznejšie predstaviteľom čínskej stratégie, kde lacná pracovná sila kvalifikovaná a teritoriálne dostupná umožňuje získavať aj mimoriadne produkty a mimoriadne efekty z vyrábanej produkcie, avšak charakter tejto vyrábanej produkcie, jej rozmiestňovanie a predaj zákazníkom prebieha mimo schopnosti a možnosti vlastného technického producenta. Je výborné, že na Slovensko príde ďalšia automobilka. Je veľmi pozitívne, ak hovoríme o 6 až 8 tisícoch pracovných miest. Avšak, zároveň si musíme uvedomiť, že bude prebiehať aj proces technického prezbujovania pri rozširovaní už stávajúcich firiem ako je Volkswagen, Peugeot a Kia, a ďalšie nové produkčné systémy a nové montážne haly budú vyžadovať iba tretinovú potrebu práce oproti tej, ktorá existovala doteraz.

Toto všetko zásadným spôsobom zmení celkový objem potreby práce, jej vnútornú štruktúru, a bohužiaľ, musíme upozorniť aj na zásadnú skutočnosť, nezmení tento vývoj ani riešenie a rozvinutie duálneho systému. Rozvinutie remeselných schopností pri stredných školách je vlastne návratom k pôvodnému stavu, ktorý existoval pred rokom 1989, kedy každá väčšia firma mala vlastné učilište. To je idea správna a približuje teoretické a praktické vzdelávanie potrebám budúcich zamestnávateľov. Otázkou však je, kto budú títo budúci zamestnávateľia. Je zrejmé, že prevažná väčšina malých a stredných firiem na Slovensku nebude mať dostatočné prostriedky na formovanie spoločnej stratégie medzi dnešnými študentmi a budúcimi uchádzačmi o zamestnanie a finančnými možnosťami týchto firiem. Môže túto skutočnosť financovať štát. Avšak, dostávame sa znova na rovinu pôvodných sporov pre financovanie učilíšť medzi podnikateľskou sférou, štátom a samosprávami. V každom prípade však bude dochádzať k zvýšeniu tlaku na vytvorenie špičkových profesií a špičkových odborníkov, ktorí však budú predstavovať možno 20, možno 30 % celkovej produkcie vzdelávacej

sústavy. A na strane druhej, produkciou u ľudí, ktorí budú musieť relatívne operatívne meniť svoju prácu a profesiu, čo bude vytvárať znova tlak na vzdelávací systém, ale predovšetkým vo forme celoživotného vzdelávania. Už súčasnosť je charakteristická tým, že bude dochádzať k pomerne výraznému preklápaniu profesijne orientovaných výučbových mechanizmov. Cieľom je teda skôr v prvej fáze výučby pripraviť modulárne vzdelaného pracovníka, ktorý neskôr v ďalšom doplnení modulov a rekombinácii pôvodne získaných vedomostí môže plniť nové profesijné a kvalifikačné nároky. Z tohto hľadiska sa kľúčovou alfou a omegou musí stať podpora celoživotného trvalého vzdelávania, profesijne orientovaného, realizovaného v spolupráci s podnikateľskými kruhmi, a v konečnom dôsledku aj celý systém financovania stredných škôl, vo väzbe na municipality a štát, bude musieť byť zameraný predovšetkým na schopnosť naučiť učiť sa. A to znamená vytvorenie modulárnych systémov výuky, ktoré budú neskôr postupne skladané v rôznych kombináciách, podľa toho ako sa bude meniť potreba na trhu práce. Predstava, že uvoľnených pracovníkov a nových pracovníkov zamestná zmena štruktúry ekonomiky sa, bohužiaľ, pravdepodobne nepotvrdí, pretože kľúčovým problémom bude celkový prebytok potreby práce. Pripomíname, že z dnešných súčasných 380 tisíc nezamestnaných najväčšie problémy majú dve kategórie – ľudia s nízkym vzdelaním a absolventi škôl. V tomto slova zmysle zmenšenie počtu nezamestnaných je možné realizovať takmer výlučne jedine zmenou štruktúry prípravy na povolanie, či prípadne rozvinutím permanentného systému prípravy na povolanie umožňujúceho profesijnú flexibilitu. Tým by sme mohli riešiť zníženie nezamestnanosti absolventov. Problémom sa však stane skupina ľudí, ktorých vzdelanie skončí po absolvovaní základnej školy, ktorí budú profesijne neumanévrovateľní, ale pre ktorých sa zníži celkový priestor práce v rámci spoločnosti. Bohužiaľ, stále výraznejšie aj do týchto oblastí, ktoré predtým zamestnávali jednoduché výkonné práce ako výkopy, poľnohospodárstvo a podobne stále viac a viac preniká technologické vybavenie. A to vedie k podstatnému zníženiu potreby práce aj pri takýchto druhoch. Predstava, že prevažná väčšina uvoľnených sa zmení na kreatívnych živnostníkov, ktorí budú poskytovať individualizované služby môže byť reálnou, ale má jednu zásadnú podmienku. Musí to byť pre bohaté obyvateľstvo. Pokiaľ vývoj príjmovej situácie prevažnej väčšiny obyvateľov je opačný, vedie skôr k tomu, že sa posilňuje podiel populácie, ktorá funguje v zachovnom mechanizme, nie je možné predpokladať ani v krátkodobom ani v strednodobom horizonte, že dôjde k výraznému navýšeniu kúpnej sily služieb u slovenského obyvateľstva a týmto dosiahneme umiestnenie nízkokvalifikovaných pracovných síl. Je dosť dobre nemožné, ako si niektorí predstavujú, že veľká časť menej kvalifikovaných bude vykonávať v podstate službové činnosti pri výchove detí, pri upratovaní a pod. Znova to závisí na rozsahu bohatej časti populácie, ktorá takéto

služby je si schopná zaplatiť. Pokiaľ vyše 70 % populácie dostáva mzdu, ktorá je podstatne menšia ako priemerná mzda, táto predstava o rozvinutí tohto druhu služieb je úplne iracionálna. A to je jedno, či hovoríme o krátkodobom alebo strednodobom horizonte. V konečnom dôsledku, skôr naopak, bude sa prehľbovať celkový rozpor medzi tými ktorí prácu majú a tými, ktorí prácu nemajú.

Bohužiaľ, stále výraznejšie sa ukazuje, že nedochádza len ku zmene potreby práce z titulu technológií, napríklad robotizovaných systémov, IT technologických produktov, alebo aplikácií. Ale veľmi výrazným spôsobom sa trvale zvyšuje tlak na efektívnosť, a v tomto slova zmysle aj na zníženie celkovej potreby práce pri vyrábanej produkcii, ale aj pri poskytovaných službách. Tlak k efektívnosti vedie k ďalšiemu uvoľňovaniu pracovníkov, ktoré len posilňuje proces znižovania potreby práce vyvolaný technickými zmenami v rámci vyrábanej produkcie. Samotní nemeckí autori stratégie Industry 40 predpokladajú postupné v 1. fáze znižovanie potreby práce v rámci vlastnej materiálnej výroby, ale v 2. fáze aj znižovanie potreby práce vo väzbe na službové činnosti spojené s výrobkami.

Pozrime sa aj na ďalší aspekt, ktorý na to môže pôsobiť – personalizovaná ekonomika. Znamená to, že dochádza k rozširovaniu komunikácie so zákazníkmi, rozširovaniu individuálne vyrábanej produkcie s individuálnym zadaním výsledného dizajnu a predpokladáme, predovšetkým vo všetkých oblastiach od zdravotníctva až po služby individualizované definovanie požiadaviek zákazníka. Pokiaľ ide o potreby domáceho trhu, je možné rozvinúť z časti činnosti, ktoré by identifikovali tieto meniace sa potreby budúcich zákazníkov. Na strane druhej, pokiaľ väčšina vyrábanej produkcie je realizovaná mimo teritória Slovenska, znamená to, a vzhľadom na objednávkový systém, že získavanie názorov o predstavách zákazníkov je realizované v iných informačných systémoch, mimo teritória Slovenska. To by znamenalo trvalé zachovanie produkčnej základne, ktorá realizuje individualizované výrobky podľa želania zákazníkov na iných trhoch, avšak bez riadneho priameho naviazania na technológie procesu získavania a spracovania informácie o zákazníkovi.

Použitie technológií 3D tlače na druhej strane extrémnym spôsobom zvýši predovšetkým potrebu materiálnu. Otázka materiálov, ktoré sa používajú pri výrobe rôznych druhov výrobkov bude nesmierne dôležitá. V tomto slova zmysle Slovensko má jedinečnú šancu, práve vzhľadom na výsledky materiálov a výskumu realizované v ústavoch Akadémie vied, dosiahnuť ponuku v oblasti know-how materiálov, individuálne špecifikovaných pre potreby 3D tlače. To by v konečnom dôsledku mohlo zásadným spôsobom zmeniť pozíciu Slovenska iba z montážnej dielne na dodávateľa know-how v oblasti materiálového produkčného systé-

mu, avšak to znova bude vyžadovať vysoko špičkových špecialistov, ale nebude riešiť problém globálnej tvorby pracovných miest.

Na druhej strane, možnože, a to je otvorené zatiaľ, segmentácia jednotlivých subkontraktorských systémov na vytvorenie menších výrobných jednotiek, využívajúcich 3D tlač a pracujúcich podľa individuálnej objednávky môže viesť k podstatnému rozšíreniu malých ekonomických subjektov, v podstate na úrovni firiem s niekoľkými desiatkami zamestnancov, ktorí realizujú objednávkové výrobky individuálneho charakteru pre veľkých globálnych hráčov. Toto riešenie by mohlo byť pre Slovensko mimoriadne zaujímavé. Rozvinutie tradície malých a stredných firiem pracujúcich na individuálnych zákazkách pre konkrétneho zákazníka bolo totiž jedným z hlavných faktorov prežitia malých a stredných firiem v Nemecku v čase ekonomickej krízy. Naopak, tento systém viedol k vytvoreniu 1,6 milióna nových pracovných miest. Otázkou však je, akým spôsobom bude prípustné toto segmentovanie v oblasti ovládaných veľkými hráčmi na malé subkontraktorské firmy. V Nemecku, vzhľadom na rozvinutú tradíciu mittelstandu, ale aj rozvinutie individualizovanej produkcie to viedlo k zhode medzi malými producentmi individuálnych výrobkov a veľkými realizátormi produkcie a exportu takto vyrábaných výrobkov. Otázkou je, aby došlo na Slovensku ku konsenzu medzi malými a strednými firmami a veľkými transnacionálnymi firmami realizujúcimi odbyt na zahraničných trhoch.

Jedna z hlavných dilem Slovenska sa v tomto kontexte javí skutočnosť, že môžeme vyrábať s veľmi malými výrobnými nákladmi, ale problém je, že pokiaľ odbytové kanály a realizáciu exportu má v rukách niekto iný, Slovensko zostáva de facto otrokom týchto informačných a iných tokov. Na druhej strane, môže to viesť k určitému navýšeniu zamestnanosti, avšak stále zostáva otvorenou otázkou výkyvu požadovanej produkcie. Individualizácia produkcie by teda znamenala podstatné rozšírenie individuálne vyrábaných výrobkov, k čomu však smeruje systém modúlnej tvorby výrobkov, čo znižuje riziko nemožnosti odpovedať na konkrétne želanie zákazníka, určitým spôsobom rozmelňuje celkový systém subkontraktingu a offshoringu, avšak, na strane druhej, vyžaduje individualizovanú pracovnú silu. Pravdepodobne by jedným z významných faktorov v oblasti IT technológií bolo ponúknutie softvérového vybavenia práve pre zisťovanie názorov budúcich zákazníkov na individualizovanú podobu výrobkov, pričom toto by na jednej strane ušetrilo pomerne rozsiahlu potrebu práce a informačných tokov pre veľkých budúcich realizátorov, teda v našich podmienkach veľkých zahraničných firiem a na strane druhej, umožnilo posilniť pozíciu Slovenska v rámci vyrábania individualizovanej produkcie. Skúsenosti s doterajšou výrobou pre automobilový priemysel by mohli naznačovať možnosti tohto strategického manévru. V spojení s rozvojom mate-

riálového výskumu a s rozvojom nových kompozitných materiálov by bolo možné, aby Slovensko postupne dosiahlo vysokú úroveň kvalitnej ponuky voči kľúčovým globálnym hráčom, a tým riešilo z časti aj otázku niekoľko tisíc kvalifikovaných pracovných miest.

Problémom však zostáva zásadná otázka, ako zamestnať málokvalifikovaných pracovníkov a osobitne v podmienkach Slovenska ako zamestnať rómsku málokvalifikovanú populáciu. Ak k tomu pridáme aj otázku nárastu imigrantov, ktorí sú rovnako ako Rómovia, avšak sú hendikepovaní ešte jazykovými neznalosťami, vzniká zásadná rozporná otázka medzi tým, čo by sme nazvali úspešný ekonomický rast Slovenska na jednej strane, s možnosťou vytvorenia nových pracovných miest pre kvalifikovaných pracovníkov, na strane druhej nemožnosť riešiť málokvalifikovaných pracovníkov, čo sa bude posilňovať len celkovým obmedzovaním potreby spoločenskej práce pri vlastnej produkcii. Samozrejme, Slovensko, podobne ako ostatné krajiny, bude postavené pred zásadnú dilemu. Pokiaľ dôjde k výraznému rozšíreniu takých softvérových činností ako je Uber a ďalšie, bude to znamenať výrazný zásah do celkovej potreby práce, vytvorí to podmienky pre individualizovanú formu služieb, avšak, v každom prípade dôjde ku radikálnej zmene formálne vykazovaného pracovného úväzku. Dôjde k podstatnému rozšíreniu úväzkov, ktoré sú neformalizované, ktoré predstavujú skôr náhodilú prácu. Zároveň úväzkov, ktoré nebudú odvádzať poistné do poistných fondov, či už v zmysle zdravotnej starostlivosti, alebo penzijnej starostlivosti. Samozrejme, na to je možné reagovať tvrdením, že títo ľudia by si mali sami zabezpečiť svoje financovanie zdravotnej starostlivosti a financovanie penzijnej starostlivosti v budúcnosti. Avšak, celý systém prechodu na menej formalizované pracovné úväzky, s podstatne zložitejším systémom odvodov daní a poplatkov, ale zároveň podstatne vyššou mierou nezodpovednosti ľudí, ktorí budú odsúvať financovanie svojich budúcich zdravotných a penzijných potrieb do budúcnosti, môže vytvárať veľmi silné sociálne pnutie.

V každom prípade postupné rozširovanie a prehlbovanie príjmovej polarizácie môže radikálnym spôsobom zmeniť vnútorné fungovanie Slovenska. Dnes sa konštatuje, že Slovensko stále patrí medzi krajiny s relatívne nízkou mierou vnútorného príjmového diferencovania. Musíme si položiť otázku, či cieľom má byť dosiahnuť príjmovú polarizáciu, ktorá sa dnes predstavuje napríklad vo Veľkej Británii, alebo Španielsku, alebo si chceme zachovať na Slovensku príjmovú polarizáciu v určitých hraniciach.

S tým súvisí aj otázka vývoja domácej spotreby, ale v každom prípade už vzhľadom na založené tendencie možno očakávať, že pokiaľ sa úverová záťaž obyvateľstva dostane až na technickú hranicu a nebude ju možné ďalej zvyšovať, odhadujeme, že k tomu môže dôjsť o 2 – 3 roky, bude treba počítať s tým, že bez výraznej zmeny vnútorného prerozdeľovania

nebude môcť dôjsť k zvýšeniu vnútornej kúpnej sily populácie. V takomto prípade prevažná väčšina výrobkov a služieb bude znova závisieť výlučne na exporte a export udržia v rukách veľké kľúčové transnacionálne korporácie.

V tomto slova zmysle aj zostrovanie problémov v Európskej únii pravdepodobne povedie k posilneniu ochranárskych tendencií a k popretiu smernice o liberalizácii služieb. V tomto kontexte už dnes existujúce absurdné podmienky pre možnosť vývozu služieb, alebo živnostníckych činností budú zásadným spôsobom posilnené a budú potvrdené argumentáciou o nutnosti financovania vysokých nákladov na imigráciu. No a z tohto hľadiska už dnes môžeme konštatovať, že prevažná väčšina procesov, ktoré budú v rámci tvorby pracovných miest, vytvárania nových ekonomických subjektov bude v podstatne zložitejších podmienkach ako v doterajšom vývoji. Ak k tomu pridáme aj vnútornú rozpornosť celkovej potreby práce, vznikne zásadná dilema, ako chceme riešiť a zamestnať málokvalifikovaných pracovníkov, kde jedna z mála možností zamestnať ich by bola v oblasti reakcií na zmeny prírodného prostredia.

Ukazuje sa, že v budúcnosti bude pretrvávajúť stratégia vysokých letných horúčav, dlhých období bez zrážok, vysokého nárastu extrémnych atmosférických javov a vytvárania problémov v oblasti zásobovania vodou. Všetky tieto skutočnosti povedú k niekoľkým líniam a zmenám tak v oblasti poľnohospodárstva, lesného hospodárstva, ale aj v ďalších oblastiach spoločenskej činnosti.

1. bude nutné podstatným spôsobom posilniť budovanie ochranných zariadení pre prípad príválových dažďov., týka sa to prevažnej väčšiny slovenského teritória, vzhľadom aj na horský a podhorský charakter väčšiny oblasti;

2. tieto nádrže budú veľmi dôležité aj z hľadiska udržiavania vody na území Slovenska. zníženie odtokovosti vody zo slovenského teritória bude musieť byť jedným z kľúčových vitálnych problémov v strednodobom a dlhodobom horizonte., budovanie nádrží, poldrov, zachytávacích nádrží, a tak ďalej by sa malo stať jednou z kľúčových strategických smerovaní v oblasti lesného a vodného hospodárstva, ale aj v oblasti poľnohospodárstva.

Ukazuje sa, že nedostatok vody môže veľmi výrazným spôsobom zasahovať aj oblasti, ktoré sú dnes u nás zdrojom pitnej vody ako je Žitný ostrov atď. Na druhej strane, mnohé podhorské oblasti budú stále v suchších a suchších podmienkach, čo bude zvyšovať tlak na zásobovanie pitnou vodou, aj na zásobovanie úžitkovou vodou. Vysoké sucho v priebehu roka 2015 veľmi jasne ukázalo nedostatok pitnej vody, osobitne na východnom Slovensku, čo by malo viesť k prebudovaniu celkového systému zabezpečovania dodávok pitnej a úžitkovej vody na väčšine teritória Slovenska. Zároveň sa ukazuje, že pravdepodobne takéto dobudova-

nie systému zásobovania vodou a odkanalizovania spodných vôd, aby nedochádzalo k znečisťovaniu okolitých zásobníkov vody, bude jedným z kľúčových procesov, spolu s vybudovaním ochranných zariadení voči prívalovým dažďom.

A pridajme k tomu aj skutočnosť, že bude treba reagovať na zmenu biodiverzity, objavenie sa nových agresívnych rastlinných druhov, kde už to nebude stačiť, ako boj proti boľševníku, ale pravdepodobne hovoríme o 18 až 20 rastlinných druhoch, ktoré veľmi agresívne nastúpili do strednej Európy.

Zároveň, musíme si však uvedomiť, že všetky tieto procesy, ktoré povedú k boju proti dôsledkom klimatických zmien, budú vyžadovať výdavky a výdavky zo štátneho rozpočtu. Je, samozrejme, možné riešiť to aj zmenou daní, ale v každom prípade, rozpočtové zdroje budú pri týchto opatreniach hrať rozhodujúcu úlohu.

Sme takisto v situácii, v ktorej niektoré katastrofálne povodne ako v Čechách v roku 2003 ukazujú potrebu preskupenia celkového osídlenia v teritóriu Slovenska. Mnohé obývané komplexy sa vybudovali na tokoch riek, ktoré bývajú pravidelne zaplavované. Pokiaľ dochádza k prívalovým dažďom, je veľmi reálne predpokladať, že výrazne vzrastú škody spôsobené prívalovými a náhlými dažďami. To ale všetko povedie k nutnosti budovať ochranné nádrže, hrádze a zadržiavacie systémy. Čiže na jednej strane, zadržať vodu, ktorá naprší, na druhej strane ochrániť majetok a obydlia pred vysokými prívalovými dažďami. Obidve úlohy sú zdanlivo protikladné, ale v skutočnosti vytvárajú duálnu stratégiu v oblasti hospodárenia s vodou.

Pridajme k tomu aj nutnosť dôslednej ochrany vodných zdrojov na Žitnom ostrove, prebudovanie zasiahnutých území v oblasti napríklad ropného oblaku pod Slovnaftom, a máme oblasť veľmi výraznej angažovanosti stavebníctva, mnohých skôr stredných stavebných firiem a oblasti, ktorá môže radikálnym spôsobom zmeniť celkové fungovanie podmienok pre stavebníctvo samotné s tým, že by sa mohlo opätovne vrátiť k stratégii zamestnávania menej kvalifikovaných pracovníkov.

Na druhej strane, celý rozvoj týchto investičných aktivít bude veľmi výrazným spôsobom viazaný na schopnosť štátneho rozpočtu bez výrazného nárastu deficitnosti, dosiahnuť finančné zabezpečenie všetkých týchto projektov a všetkých týchto skutočností. Už v tejto oblasti sa dostávame do pomerne zložitej situácie. Na jednej strane vyžadujú už dnes navrhované opatrenia, napríklad na riešenie ekologického dlhu potrebu zdrojov vo výške viac ako 2,5 miliardy eur. Na strane druhej ide o riešenia aj starých ekologických záťaží, ilegálnych ekologických skládok a tak ďalej, na celom teritóriu Slovenska. V podstate, predpokladáme už v súčasnosti, okolo 900 ilegálnych skládok, ktoré by podľa smerníc Európskej únie, ale aj

podľa záväzkov vyplývajúcich z Prístupového protokolu mali byť v krátkej dobe niekoľkých rokov zlikvidované.

Toto všetko vytvára pomerne rozsiahly priestor pre tvorbu novej potreby práce, ale zároveň vytvára aj priestor pre investičné a profesijné aktivity municipalít. Väčšina z týchto skládok spadá do kompetencie municipalít. Otázkou však je, či tieto municipality budú na výške a schopné zabezpečiť projekty na odstránenie týchto ilegálnych skládok. Na strane druhej, výrazným zvýšením tlaku, napríklad na diaľkové vodovody, odkanalizovanie spodných vôd, ale aj ďalšie činnosti a technológie spojené s vodou, budú veľmi výrazným spôsobom zvyšovať tlak na municipality na regionálnej, aj miestnej úrovni.

Pridajme k tomu aj skutočnosť, že celková zmena teploty, výrazné zvýšenie letných horúčav na 40 a viac stupňov, pôjde k obrovskému rozmachu inštalácie klimatizácií. Už dnes existujú v podmienkach Európskej únie strategické koncepcie, ktoré hovoria o tom, že v budúcnosti, teda v priebehu 5 – 10 rokov, až 40 % vyrobenej energie bude spotrebovaných na klimatizáciu. To znamená, na sanovanie budov pred nadmerným teplom. Ak doteraz sa zdôrazňovala predovšetkým úloha zateplenia obytného komplexu ako faktora proti energetickým stratám a zabezpečenie prijateľnej pohodovej atmosféry v zimnom období, stále výraznejšie do popredia vystupuje aj potreba zateplovania obytných komplexov vo väzbe na ochranu pred nadmernými horúčavami. Pokiaľ sa presadí strategická koncepcia, ktorú analyzovala NASA, bude to znamenať nielen výrazný nárast teplotných letných mesiacov, ale aj podstatné zvýšenie počtu tropických dní a dĺžky období, počas ktorých budú externe vysoké teploty. Toto všetko v roku 2003 vo Francúzsku viedlo k úmrtiu vyše 36-tisíc ľudí, preplnených nemocníc, kolabovanie zdravotného systému atď.

Keďže mnohé náznaky ukazujú, že aj v našich zemepisných šírkach môže dôjsť k tak výraznému navýšeniu teplôt, treba počítať s tým, že výdavky na zdravotníctvo a na riešenie mimoriadnych situácií vyplývajúcich z extrémneho tepla budú pomerne výrazne rásť. Týka sa to tak vlastnej lekárskej pomoci, ale aj vytvárania celého systému zábezpeky obyvateľstva ako je situácia extrémne vysokých teplôt po dlhšie časové obdobie. V tomto kontexte teda možno konštatovať, že práve jedna z významných nosných oblastí budúceho smerovania národných ekonomík by malo byť vytvorenie systémov pre adaptáciu spoločnosti na prírodné zmeny a zmeny prírodného prostredia. Nejde teda len o abstraktné obmedzovanie emisií napríklad z oblasti dopravy, alebo energetického priemyslu, ale ide o zásadnú zmenu celkového vzťahu medzi ľudskou spoločnosťou a prírodným prostredím. Na túto skutočnosť upozorňujeme bez ohľadu na závery Klimatického summitu v decembri 2014 v Paríži, ale vyplývajú z poznania logiky vzájomných mechanizmov zmeny prírodného prostredia, fungovania spo-

ločnosti a vytvárania nových zdrojov ekonomického a spoločenského rastu v jednotlivých národných ekonomikách. Je pravdepodobné, že tento faktor už v strednodobom horizonte nadobudne rozhodujúcu podobu. Veľkú úlohu v tom môže zohrávať stavebníctvo, použitie nových materiálov v rámci výstavby, ale aj celkové preskupenia osídlenia v rámci jednotlivých národných ekonomík. Aj na Slovensku existujú významné oblasti, ktoré sú pravidelne zasahované povodňami. Znamená to teda, že sa nachádzajú v undulačných územiach, ktoré nie je možné chrániť len hrádzami, ale pravdepodobne bude musieť dôjsť z časti aj k presídleniu obyvateľstva. Pridajme k tomu aj skutočnosť, že zmena klimatických podmienok na južnej časti Slovenska, v oblasti Žitného ostrova a pod., môže viesť podľa niektorých prognóz až k vytvoreniu savanovitého charakteru územia, a teda aj výraznej zmene celkovej štruktúry poľnohospodárstva, zásobovania voľu, hydrologických pomerov, potravinového zásobovania. Ukazuje sa totiž, že pravdepodobne tieto procesy budú zohrávať omnoho významnejšiu úlohu v prežití krajiny.

Jedným zo zásadných fundamentov hospodárskej stratégie sa stane vzťah medzi takzvanou ekonomickou konkurencieschopnosťou a schopnosťou krajiny zvládnuť extrémne zmeny prírodných a vonkajších podmienok v budúcom vývoji. Ekonomická konkurencieschopnosť je v podstate definovaná ako schopnosť vyrobiť kvalitnejšie a lacnejšie a dnes aj individuálnejšie výrobky podľa želania konkrétneho zákazníka. Ak takto uvažujeme, musíme rozdeliť aj vyrábanú produkciu v podmienkach Slovenska na dve skupiny. Produkciu určenú na export, ktorá je v prevažnej miere v rukách veľkých transnacionálnych korporácií a produkciu určenú pre domácu spotrebu, ktorá je zasa v rukách skôr malých a stredných firiem na Slovensku. V tomto slova zmysle posilnenie konkurenčnej schopnosti týchto firiem musí byť orientované predovšetkým na spojenie viacerých cieľov – zvýšenia potreby ľudskej práce, zvýšenia kvality výrobkov, individualizácia výrobkov, schopnosti regionalizácie dodávaných služieb a tovarov, ale zároveň aj schopnosti vysokej novej miery kvality komunikácie s potenciálnymi zákazníkmi. Už nejde o anonymnú výrobu pre anonymného zákazníka, a to platí nielen pre transnacionálne korporácie, ale v omnoho väčšej miere to bude platiť aj pre miestne lokálne firmy. Z tohto hľadiska jedným z kľúčových odvetví môže byť práve oblasť stavebníctva a celková zmena výstavby bytového fondu a celková zmena štruktúry osídlenia obyvateľstva.

Dnes jedným z hlavných blokátorov budúceho nárastu domácej spotreby je hypotekárny systém. Na jednej strane je pravda, že dochádza k výraznému poklesu úrokových sadzieb, až na úroveň 2 – 3 – 5 %. Prvá otázka však je, aké dlhé bude obdobie nízkych úrokových sadzieb pri hypotekárnych úveroch a po druhé, vytvára to veľmi vysoké a dlhodobé zaťaženie

rodinných rozpočtov, pretože to predstavuje obdobie 25 – 30 – 35 rokov splácania hypotekárneho úveru. Je zrejme, že dochádza k veľmi silnej kolízii medzi celkovou úrovňou súčasných a budúcich príjmov prevažnej väčšiny populácie a splácaním záväzkov a hypotekárnych úverov. Na druhej strane, v rade prípadov dochádza aj k zvyšovaniu záväzkov napríklad vo väzbe na nákup informačných technológií, iPhonov, smartfonov, tabletov a tak ďalej a užívania týchto činností. Jedným z významných charakterov dlhovej záťaže u mladej generácie sú práve aj vysoké poplatky za telekomunikačné služby, využitie internetu, počítačových sietí a tak ďalej. Toto všetko vedie k tomu, že napríklad v západoeurópskych krajinách viac ako tretina populácie, mladej populácie je zaťažená extrémnymi výdavkami na použitie IT technológií. Pokiaľ by sa tento trend preniesol aj v podmienkach Slovenska, je zrejme, že väčšina mladej populácie bude zaťažená jednak hypotékami a jednak platbami za použitie moderných komunikačných prostriedkov. Nezostane im teda na nákup iných druhov služieb a činností.

Je možné argumentovať, že rozvinutie internetu vecí a rozvinutie takzvaných inteligentných domácností povedie k výraznému prehodnoteniu vzťahu človeka na jeho domácnosť. Inteligentné spotrebiče, rozvíjajúce sa na systéme komunikácie cez počítačové siete môžu byť veľmi zaujímavou technickou vychytávkou. Otázkou však je, aká časť populácie si dovoľí tieto technické vychytávky, aká časť populácie bude mať reálne príjmy na to, aby technicky prezbrojila vlastnú domácnosť, a aká časť populácie bude získavať dostatok finančných prostriedkov na také veci ako je turistika, ako je celoživotné vzdelávanie, ako sú objavovacie cesty a pod. Ak vezmeme do úvahy súčasný stav, ale aj predpokladanú prognózu vývoja, nemôžeme odhadovať, že podľa niektorých analýz skôr ako o 20 – 30 rokov dobehneme dnešnú úroveň západoeurópskych krajín ako Nemecko, alebo Francúzsko. To ale znamená, že dlhodobá prognóza veľmi jednoznačne hovorí o tom, že vnútorná spotreba už nebude môcť donekonečna narastať práve vo väzbe na celkový rozsah zadlženosti populácie. Ak teda dochádza k výraznému vnútornému prerozdeleniu a celková úroveň príjmov rastie pomerne pomaly, môže dôjsť k veľmi výrazným problémom pre prevažnú väčšinu malých a stredných firiem v podmienkach Slovenska práve z hľadiska odbytovateľnosti nimi vyrábanej produkcie. Pokiaľ argumentujeme, že dochádza k výraznému navýšeniu priemernej mzdy, v podstate z úrovne 700 eur pred piatimi rokmi na dnešnú úroveň takmer 900 eur musíme si uvedomiť, že hovoríme o takzvaných priemerných číslach. Prevažná väčšina populácie získava podstatne menšiu mzdu ako je priemerná mzda. Pokiaľ aj prevažná väčšina populácie získava priemernú mzdu na úrovni 400 – 500 – 600 eur a nie 800 alebo 900 eur, je zrejme, že vnútorná polarizácia bude zásadným fenoménom limitujúcim vnútornú spotrebu.

Pridajme k tomu aj predpokladaný dopad znižovania celkovej potreby ľudskej práce a nutnosti prerozdelenia, teda napríklad aj otázka delených pracovných miest a pod. a pridajme k tomu aj skutočnosť, že sa bude rozširovať objem neformalizovaných úväzkov s podstatne nižším príjmom, ale aj nižšou mierou väzby na problémy sociálneho zabezpečenia a pod., máme pred sebou odpoveď na stredno a dlhodobý vývoj potenciálneho domáceho dopytu v podmienkach Slovenskej republiky. V tomto slova zmysle pre malé a stredné firmy slovenskej proveniencie by potom zostala jediná šanca, a to pracovať ako subkontraktori pre veľké zahraničné transnacionálne firmy, ale subkontraktori vo väzbe systému 3D tlače a individualizovaných malých výrobcov. V podmienkach Nemecka sa táto stratégia ukázala úspešná. Malí výrobcovia pracujúci na individualizovaných výrobkoch pre konkrétnych zákazníkov dokázali udržať zamestnanosť a vytvoriť zhruba 1600 000 nových pracovných miest aj v čase krízy. Zároveň však ide o vysoko špičkových pripravených aktívnych odborníkov, ktorí sú schopní pracovať na individuálnych zákazkách mimoriadne kreatívne. Avšak, čo je veľmi dôležité, zákazkách, ktoré majú dostatočnú finančnú bonusovú stránku, ktorá umožní zaplatiť aj týchto odborníkov.

Na strane druhej, samotné zdroje slovenského sociálneho systému nie sú dostatočne veľké na to, aby mohlo dôjsť k výraznému nárastu dôchodkov, alebo výraznému nárastu výdavkov na zdravotníctvo. Upozorňujeme na to preto, že na jednej strane sa argumentuje, že bude dochádzať aj na Slovensku aj v iných európskych krajinách k výraznému zvýšeniu populácie nad 65 rokov. Predpokladá sa, že to je aj veľmi výrazné zvýšenie nákladov na zdravotníctvo, veľmi výrazné zvýšenie nákladov na sociálnych systém atď. V skutočnosti tento problém je podstatne zložitejší. Po prvé, väčšina zdravotných problémov sa u populácie objavuje až na úrovni nad 72 – 74 rokov. Nemôžeme teda lineárne predpokladať, len vzhľadom na starnutie populácie automatické zvýšenie nákladov na zdravotníctvo. Omnoho významnejším fenoménom je v tomto kontexte výrazné zvýšenie chorobnosti. Sme svedkami stretu dvoch strategicky protismerných procesov. Na jednej strane dochádza k výraznému zvýšeniu výskytu takzvaných civilizačných chorôb od onkologických a kardiovaskulárnych, až po civilizačné iné druhy chorôb. Zároveň ale dochádza aj k výraznému rozšíreniu druhov týchto chorôb z hľadiska vekovej škály. Ak predtým onkologické ochorenia boli predovšetkým viazané na ľudí starších ako 55 – 60 rokov, v súčasnosti sme svedkami extrémneho navýšenia onkologických ochorení u mladých skupín 20 – 30 – 40-ročných. Zároveň dochádza k výraznému navýšeniu chorôb, ktoré sú finančne nákladové – kardiovaskulárne, onkologické ochorenia. Kedysi na onkologické ochorenia na začiatku 20. storočia zomieralo 8 ľudí zo 100. V 50. rokoch zomieralo na onkologické ochorenia 12 ľudí zo 100. V súčasnosti na onkologické ochorenia

zomiera 30 ľudí zo 100, a to napriek tomu, že sa rozvinuli nové diagnostické a liečebné metódy onkologických problémov. Vo väčšine prípadov ide ale o plošný nárast kľúčových civilizačných chorôb, znamená výraznejšie zvýšenie výdavkov na zdravotníctvo ako výdavky spojené s nárastom priemerného veku občanov. Samozrejme, zároveň dochádza aj k podstatne vyššiemu rozšíreniu chorôb spojených s vyšším vekom ako je Parkinsonova choroba, Alzheimerova choroba atď. Ide väčšinou o choroby, ktoré znamenajú potrebu celodennej starostlivosti a ktoré predstavujú pomerne výrazné zvýšenie výdavkov. Dochádza teda na jednej strane k predlžovaniu veku dožitia, ale na druhej strane dochádza aj k výraznému zvýšeniu o rozšírenie nákladných chorôb v mladších vrstvách populácie, a zároveň dochádza k výraznému navýšeniu nákladných chorôb vo vyšších vekových skupinách. V tomto slova zmysle sa znova z hľadiska rozpočtovej situácie aj Slovensko veľmi rýchle dostalo do dramatického stretu medzi celkovou potrebou finančných zdrojov z titulu vnútornej redefinovanosti chorôb a na strane druhej s problémom súvisiacich s celkovým zabezpečením prevádzky a chodu už doteraz fungujúceho zdravotného systému.

Toto všetko vytvára ďalšiu sériu problémov, ktoré bude treba finančne pokryť. Zároveň, analýzy ukazujú, že podobne ako v iných krajinách korupcia v podmienkach zdravotníctva je extrémne vysoká. Z celkových výdavkov 4 miliardy 300 miliónov eur na ročné výdavky na zdravotníctvo sa ukazuje, že je minimálne korupčne zasiahnutých 600 až 900 miliónov. Znamená to, že riešenie korupcie by mohlo vytvoriť dostatočný objem zdrojov pre individualizovanú medicínu a individualizovaný prístup k pacientom.

Prečo hovoríme o individualizovanej medicíne. Nielenže je zdrojom predpokladaného skvalitnenia a zlepšenia kvality života pacientov, ale znamená aj výrazný zásah do nákladovosti systému. Včasná diagnostika, použitie menej invazívnych metód a rozvinutie nového prístupu jednodennej chirurgie môže významným spôsobom znížiť celkovú potrebu výdavkov v zdravotníctve, prípadne, čo je reálnejšie a v podmienkach Slovenska presmerovať celkové plošné vynakladanie prostriedkov na ciele vynakladanie napríklad vo väzbe na starnutie populácie a choroby s tým spojené, alebo vo väzbe na riešenie rozširujúceho balíka onkologických, kardiovaskulárnych a iných ochorení viazaných na nižšie vekové ročníky.

Stále výraznejšie sa ukazuje aj potreba individualizovaného vzdelávania v medicíne aj v oblasti liekovej politiky. Individuálne lieky robené podľa konštrukcie DNA umožňujú podstatné zníženie celovej potreby liekov až o 60 až 80 %. Tým z celkovej miliardy výdavkov na zdravotníctvo spojenej s liekovou politikou je možné ušetriť obrovský objem prostriedkov. Toto všetko by bolo možné aj pri nezmenenom objeme prostriedkov dosiahnuť vnútorné redefinovanie vynakladania, a teda aj podstatné zvýšenie efektívnosti zdravotníctva ako dôležitého

subsystému verejného sektora. Všetky tieto operácie možno robiť v reálnom čase, v krátkodobom horizonte. Možno dostať sa do situácie, v ktorej celková suma 4 miliárd môže byť plne postačiteľná pre výrazné zvýšenie kvality zdravotnej starostlivosti, lúčenie duplicit, ktoré znamenajú zbytočné zvýšenie nákladov a celkového zvýšenia kvality života pracovníkov.

V tomto kontexte teda môžeme zásadným spôsobom dokonca očakávať, že dôjde k určitému navýšeniu potreby práce. Svedčia o tom aj skúsenosti s rozvojom amerického zdravotníctva, alebo nemeckého zdravotníctva, kde tieto odvetvia sa stali kľúčovými z hľadiska tvorby nových pracovných miest. Dokonca predstihli výrazným spôsobom aj industriálny sektor v oboch krajinách. Starostlivosť o pacienta, zlepšenie kvality života, rozvinutie starostlivosti pre 24-hodinovú dennú starostlivosť o starších časti populácie je jedným z možných riešení obnovenia rovnováhy medzi potrebou a zdrojmi pracovných síl, avšak vyžaduje predovšetkým financovanie zo zdrojov štátneho rozpočtu. Je zrejmé, že samotné financovanie len zo zdrojov a platieb, alebo prípadne financovanie len z prostriedkov príbuzných je v podmienkach iných krajín možné, ale v podmienkach Slovenska takmer určite vylúčené, práve vzhľadom na celkovú úroveň príjmov, rozvrstvenia bohatstva, ale aj celkovej dispozičnej úrovne majetku pre jednotlivé populácie, jednotlivé vrstvy populácie na Slovensku.

Toto všetko musíme brať do úvahy práve preto, že ak chceme hovoriť aby sa napríklad službové odvetvia ako zdravotníctvo, vzdelávanie, kultúra, cestovanie stali piliermi, ktoré budú vyvažovať industriálnu reprofiláciu v spoločnosti stalo reálnym, musíme zmeniť aj finančné toky vo vnútri.

Podobne je to aj so systémom vzdelávania, ktorý zatiaľ je založený na formalizovanom systéme vzdelávania v prvom, druhom a treťom cykle a určitými vzdelávacími aktivitami po skončení tretieho stupňa vzdelávania. V skutočnosti, nábeh na duálny systém je iba jedným zo segmentov zvýšenia efektívnosti a transformácie vzdelávacieho systému. Pokles populačného ročníka napriek určitým výkyvom v posledných rokoch znamená možnosti podstatného skvalitnenia vzdelávacieho procesu pri zachovaní súčasného stavu učiteľov. Problémy s rekonštrukciou jednotlivých vzdelávacích zariadení, osobitne na strednej úrovni, je možné stále riešiť využitím eurofondov. Ďalej, pridajme k tomu vnútornú redefiníciu vzdelávania na univerzitách, vzdelávania v treťom type a bolo by možné dosiahnuť optimálnu kombináciu jednotlivých stupňov vzdelania, vrátane spoluúčasti vzdelávacích inštitúcií na celoživotnom vzdelávaní. Ak skutočne uvažujeme o technických zmenách v spoločnosti, zavádzame robotiku a automatizáciu, včítanie informatizácie, ak vážne hovoríme o tom, že v podstate dnešný mladý človek nastupujúci do pracovného procesu bude musieť minimálne 3 krát zmeniť profesiu, znamená to obrovskú výzvu pre vzdelávací systém, znamená to nutnosť redefinovania

vzdelávacích foriem, obsahu a moduality štúdia, ale pravdepodobne znamená to aj priestor pre vytvorenie určitého počtu pracovných miest spojený s redefinovaním vzdelávacích funkcií dnešnej stávajúcej sústavy.

Použitie doktorandského štúdia ako hlavného nástroja štvrtého stupňa po skončení regulárneho vysokoškolského vzdelávania sa ukazuje ako jeden z významných omylov. Nakoniec, potvrdzujú to aj skúsenosti z Európskej únie, kde prevažná väčšina doktorandov nepracuje vôbec v oblastiach v ktorých skončili doktorandské štúdium a veľmi vysoká neúspešnosť pri pracovnom zaradení ukazuje, že doktorandské štúdium samotné o sebe sa stalo určitou slepou uličkou.

Podobne sa však stávajú aj honby za čo najväčším podielom vysokoškolsky vzdelaných ľudí z populácie. Ukazuje sa totiž, že výrazné zvýšenie vzdelanostnej úrovne ani nezvyšuje konkurencieschopnosť krajiny v rámci rebríčka konkurencieschopnosti, ani výrazným spôsobom nezvyšuje šance uchádzačov o zamestnanie na pracovnom trhu. Osobitne minimálne v období po skončení univerzity. A požiadavky prevažnej väčšiny zamestnávateľom sa týkajú praktickej stránky.

V tomto kontexte teda rozvinutie praxe v rámci vysokoškolského vzdelávania sa stáva rovnako významným faktorom ako duálne vzdelávanie. Spomeňme si na kedysi existujúci systém 10-semesterálneho vzdelávania, kde posledný semester bol venovaný pracovným pobytom u budúcich zamestnávateľov, spojený s vypracovaním diplomovej práce a záverečnej práce na štúdiu. Je zrejmé, že pravdepodobne sa budeme musieť aj vrátiť k tomuto systému vzdelávania na univerzitách, podobne, ako sa k tomu vraciame u stredných odborných škôl a u stredoškolského vzdelávania. V tomto kontexte spolupráca s podnikateľskou sférou by mohla byť veľmi významná práve preto, že by ukázala, aká časť študentov je schopná reálnej tvorivej vedeckej a výskumnej činnosti už počas štúdia a zároveň by to predstavovalo určité sito i pre budúce zamestnávanie týchto absolventov u zamestnávateľov samotných.

Zároveň však musíme upozorniť na vnútornú redefiníciu štruktúry vzdelávania. Pokiaľ dnes prevažná väčšina študentov univerzít sa orientuje na univerzity humanitného typu, pokiaľ prevažná väčšina z nich končí masmediálnu komunikáciu, alebo končí niektoré takéto vedné disciplíny, je zrejmé, že vzhľadom na celkový rozsah spoločnosti takmer určite títo absolventi budú pracovať minimálne v inom odbore ako vyštudovali a v podstate investície do ich štúdia sú zbytočné. Na strane druhej sa však musíme pripraviť na stále rozširujúce signály o prekvalifikovanosti vzdelávania. Vysoký podiel 30 – 40 % z populácie na univerzitnom štúdiu sa ukázal iba ako jediný faktor oddialenia potenciálnej nezamestnanosti po skončení

štúdiá. Reálna väzba medzi profesijnou kariérou, konkurencieschopnosťou a prínosovosťou vzdelania sa prestáva potvrdzovať tak v Spojených štátoch, ako aj v krajinách Európskej únie.

Príliv imigrantov, ktorí sú nízko kvalifikovaní, radikálnym spôsobom zhorší podmienky na spodnom konci reťazca možností prezamestnania.

Vysokoškolské vzdelávanie dnes v podstate prosperuje iba v dvoch oblastiach, v oblasti IT technológie a tvorby jednotlivých softvérových programov a v oblasti niektorých špecifických foriem ako sú napríklad robotizované pracoviská a pod. Dokonca, existuje séria štúdií, ktoré hovoria o profesiách, ktoré zaniknú už v horizonte 2030 z 90 až 99 % pravdepodobnosťou. A ide o profesie širokej škály, v podstate od účtovníkov, cez podnikových ekonómov, až po oblasť lekárov. Rozvoj robotickej chirurgie a niektorých ďalších skutočností významným spôsobom mení dnešný obraz trhu práce.

Ak chceme uspieť z hľadiska konkurencieschopnosti a uspieť z hľadiska systémového prístupu, tvorba hospodárskej stratégie pravdepodobne musí prebiehať v niekoľkých iteráciách.

- Prvú iteráciu predstavuje definovanie zásadných technologických a výrobných zmien v rámci prostredia, v ktorom fungujú slovenské subjekty.
- Po druhé je to zásadná zmena vzťahu medzi vzdelaním a podnikateľskou sférou – otázka obsahu, príprava, foriem študijných odborov, duplicity moduálneho systému štúdiá atď.
- Po tretie je to otázka reakcia slovenskej spoločnosti a ekonomiky na zásadné výzvy ako je otázka globalizácie outsourcingu a offshoringu, vplyvu technológií, zmeny prírodného prostredia a tak ďalej.
- A poslednou je otázka prípravy novej generácia pre budúcnosť pre takto zmenené definované nároky.

Zdanlivo to vyzerá ako zložitý systém viacerých iterácií, avšak v skutočnosti vychádza zo systému vzájomne podmienených procesov a krokov.

Pridajme k tomu aj skutočnosť, že máme predsa finančné a rozpočtové výhľady na rok vlastný a dva roky dopredu, máme finančné rámce Európskej únie na sedem rokov dopredu, vieme odhadnúť určitý vývoj finančného sektora na niekoľko rokov dopredu a je teda možné odhadnúť aj finančnú silu či už štátneho rozpočtu, alebo ďalších finančných inštitúcií v rámci financovania štrukturálnych zmien o ktorých hovoríme.

Koniec koncov, mnohé z týchto zmien, pri zefektívnení verejného sektora nemusia vytvárať dodatočné tlaky na prostriedky zo štátneho rozpočtu. Zefektívnenie zdravotníctva a školstva by umožnilo podstatné zvýšenie kvality výstupných činností týchto odvetví, a to

bez navýšenia, ba dokonca v niektorých prípadoch za znížených nárokov na rozpočtové zdroje. Na druhej strane, zníženie nároku na rozpočtové zdroje by mohlo vytvoriť prostriedky na systém prerozdelenia, alebo financovania tých služieb a činností, ktoré obyvateľstvo potrebuje, ale nemá na ne dostatočné zdroje. Tým by sa znova vytvoril priestor pre zamestnávanie ďalších pracovníkov na poskytovanie týchto služieb a tým by sa riešila otázka nezamestnanosti. Avšak, vo väčšine prípadov by išlo o menej kvalifikované pracovné miesta, alebo minimálne pracovné miesta s nižším mzdovým ocenením.

Na túto skutočnosť upozorňujeme preto, lebo stále prevládajú určité ilúzie o tom, že bude v súvislosti s technickým rozvojom stále narastať kvalifikačná náročnosť práce a celková výška príjmov viazaných na novovytvárané pracovné miesta. Skúsenosti zo Spojených štátov, aj z Európskej únie jasne ukázali, že tento lineárny a priamy vzťah tam nie je. Že, naopak, dochádza k vytváraniu pracovných miest s nižšou kvalifikačnou náročnosťou, s nižším mzdovým ocenením. Dokonca pracovných miest, u ktorých reálna ochrana pracovníka je neporovnateľne nižšia ako u miest ktoré zanikli. Nehovoriac o tom, že Slovensko stále je v pozícii, kde rýchly rozvoj automobilového priemyslu vytvára prechodové obdobia a doslova oddychový čas. Avšak, vždy je možné očakávať aj sériu ďalších problémov, ktoré môžu vyústiť do situácie, do ktorej sa dostal Detroit zhruba posledných 10 rokov.

Je pravda, že dnes stojíme na prahu rozvoja a výroby elektromobilov, niektorých nových dopravných prostriedkov. Stojíme na prahu rozvoja vytvorenia novej sústavy aut bez vodičov, toto všetko sa stáva jednou z kľúčových výrobných platforiem do budúcnosti. Je zrejmé, že vyriešenie technických zádrheľov v oblasti aut bez vodičov v priebehu piatich rokov je reálne a možné. Rozvinutie produkcie systémov, ktoré budú fungovať autonómne bude nesmierne zaujímavé. V tomto slova zmysle rozvoj softvérového a IT priemyslu v podmienkach Slovenska by mohlo viesť práve k vytvoreniu dostatočnej databázy softvérových programov pre riešenie áut bez vodičov. Ale to isté aj v oblasti využitia 3D tlače, konpozitných materiálov a niektorých ďalších významných aspektov ako sú napríklad špecifické druhy materiálov s pamäťou a pod. Toto všetko vytvára potenciálne možnosti pre slovenskú účasť na zvýšenie konkurencieschopnosti a zároveň vytvára aj možnosti pre určité navýšenie potreby práce. Avšak v globálnych číslach celkového vnútorného redefinovania potreby práce budeme musieť počítať s tým, že sa bude zvyšovať pokles potreby málo a nekvalifikovanej práce, bude narastať séria problémov so zamestnaním týchto nízkokvalifikovaných pracovníkov, a pokiaľ aj dôjde k ich zamestnávaniu, spravidla budú vykonávať veľmi nízko platené práce. Po logike demografického vývoja potom nízky príjem bude znamenať aj nízky príjem pre deti, nízky príjem pre dôchodok a tak ďalej, a táto časť populácie sa ocitne v pasci nízkych príjmov

a chudoby po celú dobu života. Je to veľmi negatívne pôsobenie a negatívne predvídanie, avšak skúsenosti z niektorých ďalších krajín, osobitne zo Spojených štátov, ukazujú, že to je veľmi reálne predvídanie. To ale v konečnom dôsledku bude znamenať zásadné prehĺbovanie vnútornej polarizácie spoločnosti, a tým aj zužovanie možnosti navyšovania domáceho dopytu. A pokiaľ nebude domáci dopyt, výrazným spôsobom sa zvýši závislosť ekonomiky na exporte.

Je pravda, že tak ako sme uviedli pri zmenách prírodného prostredia, pri likvidovaní ekologickej záťaže by bolo možné vytvoriť desiatky tisíc pracovných miest, podobne ako pri projekte celkovej rekonštrukcie bytového fondu tak ako to navrhuje energetická únia. Môže to viesť aj k výraznej redistribúcii energetických zdrojov vo väzbe na lokalizáciu energetických zdrojov, výrazné prebudovanie celkovej energetickej náročnosti bytových komplexov a výrazné ušetrenie výdavkov za energiu. Avšak, toto všetko môže síce generovať pracovné miesta, osobitne v stavebníctve a v priemysle materiálových produktov, avšak na druhej strane bude znova závisieť od možnosti štátneho rozpočtu a od možnosti jednotlivých občanov. A pokiaľ sa finančné možnosti týchto občanov nezvýšia a stále budeme v situácii, v ktorej prevažná väčšina ľudí nie je schopná dosiahnuť nejaké výraznejšie navýšenie sklonu k úsporám, musíme počítať s tým, že prevažná väčšina populácie zostane v podobe dnešnej štruktúry spotreby.

Z tohto hľadiska hospodárska stratégia sa musí bezpodmienečne orientovať dvoma smermi. Jednak identifikovať a hlavne prispôbiť sa na nové systémy produkčného mechanizmu ako napríklad Industry 40 a pod., a na druhej strane zásadným spôsobom sa musia urýchliť postupy na zefektívnenie verejného sektora, a to osobitne v oblasti sociálnej politiky, zdravotníctva a vzdelávania. Zefektívnenie v týchto oblastiach znamená nielen zásadné zníženie výdavkov štátneho rozpočtu, ale znamená aj optimalizáciu vzťahu medzi daňovou a odvodovou povinnosťou a reálne poskytovaným balíkom služieb. Upozorňujeme na to preto, že napríklad rozvoj výdavkov na imigračnú krízu môže radikálnym spôsobom zasiahnuť do úvah o štruktúre výdavkov štátneho rozpočtu, a to z dlhodobého charakteru. Ak totiž bude príliv imigrantov pokračovať niekoľko rokov, znamená to dlhodobé zaťaženie výdavkov štátneho rozpočtu, v podstate z krátkodobého hľadiska na neefektívne výdavky. Upozorňujeme na to preto, že pokiaľ výdavky na kultúrnu, jazykovú integráciu imigrantov do spoločnosti budú chápané ako prostriedky budúcej prosperity, môžeme to chápať ako niečo, čo síce z okamžitého hľadiska znamená dodatočné výdavky štátneho rozpočtu, avšak z hľadiska dlhodobého vývoja by to mohlo viesť k vytvoreniu budúcich príjmov z ich práce. Avšak, kľúčovou otázkou je dĺžka adaptačného obdobia, ochota absorbovať princípy majoritnej spoloč-

nosti a nie v neposlednom rade aj schopnosť uplatniť túto produkčnú potenciálnu silu. Je to pritom paradoxné, lebo napríklad naše zdravotné sestry odchádzajú pracovať do Rakúska, vzhľadom na nízke ohodnotenie, na ich miesto nastúpia imigranti, avšak kľúčovou otázkou je, že než na to miesto nastúpia, bude to vyžadovať 2 – 3 roky adaptácie kultúrnej, jazykovej a tak ďalej. Druhá vec je, že nevytvorí sa tento vzájomný vzťah medzi domácim obyvateľstvom a ďalšími novými imigrantmi, pretože stále obyvateľstvo bude vychádzať z tézy kontinuálneho navyšovania výdavkov v prospech imigrantov. A s tým súvisí aj ďalšia zásadná otázka.

Nielen zmena prírodného prostredia a technologické impakty, ale aj celkové formovanie smerovania Európskej únie bude jedným z fundamentálnych otázok ďalšieho vývoja. Tým, že sme zmenili metodiku rozpočtového výpočtu a zahrňame šedú a čiernu ekonomiku do veľkosti národného HDP môžeme súhlasiť aj s názormi niektorých ekonómov, že sme kapitulovali pred týmito formami ekonomiky, nechceme už s nimi bojovať, ale chceme ich len inkorporovať do vytvorenia a definovania produktu vyrobeného v tej ktorej krajine. Zároveň to aj znamená nielenže navýšime hrubý domáci produkt, ale akceptovanie neplatenia daní, neplatenia odvodov a ostatných ďalších skutočností znamená prehĺbenie rozporu medzi vývojom hrubého domáceho produktu a reálnymi nákladmi vlastnej spoločnosti. Korupčné navyšovanie nákladov verejného sektora pritom je jedným z fundamentálnych faktorov navyšujúcich nákladovosť tohto sektora.

Ukázali sme si na príklade zdravotníctva, že ani narastajúca úroveň zdravotníckej vybavenosti nerieši extrémne navyšovanie rozsahu chorobnosti zložitých chorôb, objavovanie sa nových chorôb atď. To ale znamená trvalé závodenie medzi zvyšovaním výdavkov a zvyšovaním príjmov do poisťných systémov. Cesta zvyšovania spoluúčasti je totiž nereálna, práve vzhľadom na nízku úroveň príjmov prevažnej väčšiny populácie. Cesta financovania zo štátneho rozpočtu je opätovne nereálna, pokiaľ znova máme plniť zásady fiškálne úsporného rozpočtovania.

Pridajme k tomu aj skutočnosť, že bude pravdepodobne nutné počítať aj s výrazným redefinovaním samotného vzdelávacieho systému a zdravotníckej sústavy. A bude treba aj vo väzbe na celkovú zmenu štruktúry chorobnosti a celkovú zmenu štruktúry vzdelávania preskúpiť vnútorné sily v týchto odvetviach. Samozrejme, môže vzniknúť otázka, či napríklad učiteľov nemožno zamestnávať aj výukou imigrantov. Či napríklad nemocnice nemôžu využívať niektoré iné kapacity, ktoré sú voľné z hľadiska verejného sektora. Problém ale je v tom, že v každom prípade, každý z týchto krokov znamená minimálne udržanie určitej nákladovosti vo väzbe na realizáciu a činnosť verejného sektora. Otázka korupcie znamená aj

navýšenie nákladov verejného sektora možno o 10, možno o 20 %. V tomto slova zmysle riešenie korupčných výdavkov šedej ekonomiky znamená nielen získanie dodatočných zdrojov do štátneho rozpočtu, napríklad v oblasti eliminácie neoprávnených vrátok DPH, ale znamená aj výraznú zmenu v celkovej štruktúre finančných príjmov a výdavkov štátneho rozpočtu a verejného sektora. A znamená to aj, že by bolo možné nielen ušetriť zdroje, ale aj získať dodatočné zdroje.

Zatiaľ však vo väzbe na túto problematiku aj na Európskej únii vidíme skôr váhanie, diskusie o tom, či je možné nejakým spôsobom obmedziť šedú a čiernu ekonomiku, akým spôsobom zasiahnuť do boja proti daňovým únikom a skôr to ide v oblasti orientácie na majetkové dane, o snahu získať informácie o úsporách a majetku obyvateľov mimo jurisdikcie vlastnej krajiny, na základe dodatočného dodania získať doplnkové zdroje.

Samotná finančná architektúra hospodárskej politiky bude zohrávať mimoriadne významnú úlohu. V súčasnosti stále viac a viac podnikov v Európskej únii sa financuje emitovaním dlhopisov cez kapitálové trhy. Priame úverovanie cez úvery bánk sa postupne dostalo do úzadia. Zároveň, rad projektov je financovaný cez zdroje Európskej únie, s výrazným podielom kofinancovania, ktoré sa môže pravdepodobne aj zvýšiť potenciálne oproti dnešnej úrovni. To všetko vytvára pomerne zložitý rámec financovania. Na druhej strane, lacné peniaze, spôsobené kvantitatívnym uvoľňovaním pri nízkych úrokových sadzbách vedú formálne k dostatku finančných zdrojov, ale v súčasnosti je zrejmé, že dlhodobé investovanie do neefektívnych projektov v horizonte 2 – 4 rokov, povedie veľmi rýchle k vyčerpaniu možností a dopadov kvantitatívneho uvoľňovania a nepomôžu ani úrokové sadzby, ktoré sa blízka k nule. V takomto prípade samotná Európska centrálna banka, ale aj centrálné banky jednotlivých krajín majú veľmi malý manévrovací priestor pri nízkych úrokových sadzbách.

Diskusia o inflácii alebo deflácii sa ukazuje ako zbytočná, pretože jedným z kľúčových nástrojov na znižovanie inflačných tlakov je pokles cien energetických médií. Zase tieto médiá sú súčasťou geopolitického prerozdelenia, pretože pokiaľ saudsko-arabskí producenti chcú poraziť ťažbu bridlicového plynu a ropy z ropných pieskov v Spojených štátoch, musia dlhodobo udržiavať nízku cenu ropy a ropných produktov. Toto všetko je dnes potvrdzované globálnym vývojom na ropných trhoch a je predpoklad, že to potrvá minimálne pol roka až rok. Súvisí to aj so skutočnosťou, že veľká časť nových ropných vrtov v Spojených štátoch sa dnes pozastavuje a samotný ropný a ťažiarenský priemysel má v podstate pred sebou potrebu splatiť viac ako 390 miliárd dolárov pôžičiek a úverov, ktoré získalo. S tým súvisí aj ďalšia vec.

Ak veľké podniky sú financované predovšetkým emitovaním podnikových dlhopisov a akcií na kapitálových trhoch, malé a stredné firmy, osobitne v podmienkach strednej Euró-

py, sú financované z bankových úverov. Ale banky samotné sa dostávajú pod kritériálne hodnotenie Bazileja III, čo znamená výrazné zvýšenie oprávok a rezerv k problematickým úverom. Ale čo je dôležitejšie, samotná Európska centrálna banka postupne rozširuje objem a počet hodnotených bánk aj na regionálnejšie banky, pretože jedným z veľkých problémov súčasnosti je vysoká zadlženosť municipalít a problémy menších bánk regionálneho typu, ktoré financujú regionálne projekty. Znamená to teda, že ak časť podnikateľskej sféry mohla sa spoliehať na projekty objednávané municipálnymi orgánmi na regionálnej a miestnej úrovni, vzhľadom na celkový rozsah zadlženosti, ale aj vzhľadom na celkový stav finančných tokov v rámci municipalít, je možné očakávať obmedzenie tohto typu objednávok tejto časti verejného sektora. Ale mnohokrát práve v regionálnom priereze objednávky municipalít boli stabilizujúcim faktorom pri udržaní podnikateľskej sféry v regiónoch a v malých sídlach. Ak k tomu pridáme aj skutočnosť, že sídelná štruktúra je dnes značne rozbitá, prevládajú sídla s tisíc až do tritisíc obyvateľov a zároveň výrazným spôsobom narastá potreba prefinancovať stále nové a nové činnosti v municipálnej agende, je zrejmé, že sa dostanú municipálne orgány do značných problémov. To ale znamená, že napríklad obnova bytového fondu, dopravnej infraštruktúry a podobne realizovaná malými domácimi a strednými domácimi firmami bude značne problematická.

Pridajme k tomu aj skutočnosť, že bolo by možné tento bludný kruh pretnúť, ale bolo by nutné zásadným spôsobom získať dodatočné finančné prostriedky, napríklad obmedzením korupcie, šedej ekonomiky, daňových únikov a pod. Ale zatiaľ k týmto druhom obmedzením zostáva aj v podmienkach celej Európskej únie relatívne malá ochota. Zatiaľ v podstate sa dohodlo jedine poskytovanie informácií o vkladoch uložených mimo jurisdikcie materskej krajiny v iných krajinách v podmienkach Európskej únie. Na druhej strane, špekulatívne finančné transfery súvisiace s transfer-pricing v rámci transnacionálnych korporácií sú síce obmedzované najnovšou smernicou OECD a Európskej únie, avšak reálny vplyv na príjmovosť národných rozpočtov budeme môcť hodnotiť až v horizonte 1 – 2 rokov.

Z tohto hľadiska je teda kľúčové celkové zefektívnenie verejného sektora, aby pri súčasných objemoch finančných prostriedkov minimálne poskytoval verejný sektor kvalitnejšie a promptnejšie služby, a na strane druhej je to celkové vnútorné redefinovanie finančných tokov, napríklad medzi liekovou politikou a vybavením medicínskou technikou u zdravotníckych zariadení. Tieto štrukturálne manévry sú priamo v pôsobnosti slovenskej vlády a mohli by radikálnym spôsobom zefektívniť celkové fungovanie slovenskej ekonomiky.

Diskusia o tom, že budeme riešiť problém Slovenska príchodom ďalších zahraničných investorov sa však ukazuje ako problematická. Rozhodujúcou otázkou je zefektívnenie vnú-

torného fungovania Slovenska – jedna línia, a po druhé, dosiahnutie podstatne vyšších nových parametrov pre konkurencieschopnosť Slovenska. To nie je len formálne realizovaná inovačná politika, alebo výdavky na vedu a výskum na úrovni 2 alebo 3 %. Ale je to predovšetkým vytvorenie cieľového smerovania výskumu a spoločenskej klímy podporujúcej vedu v podmienkach Slovenska s tým, že práve veda môže byť tým štrukturálnym faktorom, doslova investičnou ponukou pre zahraničných investorov.

Na strane druhej si musíme však uvedomiť, že súčasný industriálny sektor, ale aj ďalšie službové sektory napríklad v oblasti IT technológií, dopravy, logistiky a tak ďalej prechádza najradikálnejšími zmenami za posledných sto rokov. Vnútorň obraz budúceho fungovania tohto infraštruktúrneho sektora spoločnosti dovoľuje načrtnúť úplne novú podobu priemyselného, alebo presnejšie produkčného sektora v ekonomike, službového sektora v ekonomike a toho, čo môže byť kľúčom pre konkurencieschopnosť v porovnaní jednotlivých národných štátov. Toto všetko je možné analyzovať, je možné definovať predpokladané budúce smery a celkovú úroveň finančných nákladov, avšak je to nutné chápať ako systémové riešenie. V tomto kontexte úprava čiastkových podmienok, napríklad dofinancovanie zdravotníckych zariadení, alebo celkové prehodnotenie počtu univerzít sú len drobnými úpravami a korekciami celkového zložitého systému.

Problém však je, že tento systém je rozdelený na autonómne okruhy – vzdelávanie, zdravotníctvo, sociálna politika, dopravná politika, podnikateľské prostredie a pod. A nedosahuje sa synergia prepojenia. V tomto kontexte teda prijatie odvetvovo-rezortného princípu, definovanie vecného problému a jeho dezagregácia na jednotlivé ústredné orgány štátnej správy, ale aj celkové požadovanie zefektívnenia a kumulatívnych efektov prinášajúcich tento systémový pohľad musí byť základným fundamentálnym východiskom pre hospodársku stratégiu.

Po prvé, už dnes je možné konštatovať, že rozvoj automobilového priemyslu, vrátane štvrtej automobilky vytvára na Slovensku čas pre tvorbu nových riešení v systéme Priemysel 40. Vysoká angažovanosť Rakúska v spolupráci s Nemeckom pri rozvíjaní systému 40 by mala byť záväznou formou spolupráce medzi Rakúskom a Slovenskom a Nemeckom a Slovenskom. Rozvoj Industry 40 bude mať napríklad priamy dopad na jeden z najväčších podnikov na Slovensku, teda na Volkswagen. Zároveň s tým súvisí aj celková zmena subkontraktingu, offshoringu a outsourcingu a celková strategická zmena prístupu kľúčových transnacionálnych firiem do rozvoja ďalších tradičných kapacít v podmienkach Slovenskej republiky. Toto všetko je treba urobiť aj zo slovenskej strany. V oblasti eurofondov je treba počítať s veľmi výrazným stvrdením podmienok pre čerpanie eurofondov nielen zvýšením domáceho kofinancovania, ale pravdepodobne aj s riešením otázky návratnosti celých, alebo z časti pro-

prostriedkov poskytnutých z Bruselu. Pravda, pri nulovej úrokovej sadzbe. A zároveň musíme predpokladať, že kľúčové faktory, ktoré sú zatiaľ iba čerpačmi prostriedkov zo štátneho rozpočtu ako je zdravotníctvo, vzdelávanie a podobne by sa mali stať generátormi finančných prostriedkov pre štátny rozpočet. Súvisí to nielen so štúdiom zahraničných partnerov, ale súvisí to aj s realizáciou zdravotníckych výkonov napríklad pre zahraničných klientov, spolupracou slovenských univerzitných nemocníc napríklad so zahraničnými univerzitami, napríklad v Čechách, Rakúsku, Maďarsku atď. Ale súvisí to aj s celkovým posilnením kvalitatívnej stránky, osobitne zdravotníctva a školstva, vo väzbe na poskytovanie informácií, technologické vybavenie, efektívnosť produktov a celkové zlepšenie úlohy vzdelávania a zdravotníctvom na ekonomickom rozvoji.

Kým industriálna sféra a Priemysel 40 je skôr odvetvím zameraným na produkčné možnosti spoločnosti, zmena úlohy a zefektívnenie činností školstva, zdravotníctva, regionálnej politiky a sociálnej sféry je zlepšením fungovania spoločnosti samotnej do vnútra.

A v tomto slova zmysle by hospodárska stratégia a hospodárska politika mali dôsledne vychádzať z naznačených princípov. Je to možné urobiť, ukazujú to príklady krajín ako je Singapur alebo Taiwan, je nutné to urobiť, Slovensko sa dostáva na hranu možnosti udržania rozvoja cez eurofondy, alebo nárast domácej potreby a je potrebné to urobiť, aby sme dokázali udržať konkurencieschopnosť a potenciálny prínosový aspekt vo väzbe na ďalších veľkých zahraničných partnerov s ktorými by Slovensko malo spolupracovať.

Dovnútra musí Slovensko vytvoriť odhadnuteľné podnikateľské prostredie z hľadiska daní, odvodov a ostatných poplatkov tak, aby podnikatelia boli schopní realizovať svoj biznis plán v horizonte niekoľkých rokov, ale po druhé, aby aj banky získali relevantnú odpoveď na otázku návratnosti týchto projektov a po tretie, aby sme pre budúcich klientov vytvorili prijateľnú mieru nákladov za poskytované služby, a v konečnom dôsledku aj zabezpečili fungovanie personalizovanej a individuálnej ekonomiky.

Záverečná poznámka:

Toto, čo bolo načrtnuté, je jednou z možností vývoja, ale stále výraznejšie do popredia vystupuje aj takzvaná zdieľaná ekonomika. Zdieľaná ekonomika však budeme znamenať podstatný pokles tlaku na celkový objem produktov a služieb, výraznú individualizáciu tohto pokroku tovarov a služieb, ale zároveň bude znamenať aj výrazný tlak na celkovú redistribúciu verejných zdrojov.

A v tomto kontexte, aj vzhľadom na variabilnosť pracovných kontraktov a ostatné skutočnosti bude musieť aj celková legislatíva pracovného a sociálneho bloku prejsť významnými zmenami.

Kontaktné údaje

prof. Ing. Peter Staněk, CSc.

Ekonomický ústav - Slovenská akadémia vied

Šancová 4011/56

811 05 Bratislava - Staré Mesto

email: peter.stanek@savba.sk

***Recenzované / Reviewed:** 27.01.2016*

***Prijaté do tlače / Accepted for publication:** 04.03.2016*